

KATOLICKI FEMINIZM? Kilka uwag o zgromadzeniach honorackich

Roland Prejs OFMCap

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Streszczenie. Artykuł omawia niektóre przejawy powstania, istnienia i działalności niehabitowych zgromadzeń zakonnych powstałych w Królestwie Polskim w II połowie XIX w., z inicjatywy bł. Honorata Koźmińskiego, kapucyna. Był to ruch zakonny o zdecydowanej przewadze kobiet: na 8500 członków, aż ponad 7600, czyli około 89% stanowiły siostry. Mężczyzn w ruchu honorackim było więc mniej niż 1000. Wynikało to między innymi z faktu, że kobiety w ówczesnym społeczeństwie, a także w Kościele, zaczynają odgrywać większą rolę. Na współzałożycielki zgromadzeń bł. Honorat wybierał zasadniczo kobiety wykształcone, głównie nauczycielki, przygotowane do samodzielnej pracy zawodowej i potrafiące sprostać nowym wyzwaniom. Miały one przez realizację zadań religijnych i społecznych ukształtować nowy typ kobiety: samodzielnej, odpowiedzialnej religijnie, zawodowo i społecznie, czerpiącej inspirację do wypełnienia tych zadań z dobrze uformowanej pobożności.

Słowa kluczowe: Honorat Koźmiński, niehabitowe zgromadzenia zakonne

Tytułowym określeniem „zgromadzenia honorackie” zwykle się określał działalność zgromadzeniową kapucyna bł. Honorata Koźmińskiego i założone przez niego zgromadzenia zakonne, których powstało blisko 30, ostatecznie jednak próbę czasu przetrwało 18. Zagadnienie zostało już opisane w literaturze i – jak się wydaje – poddane analizie na tyle wszechstronnej oraz wyczerpującej, na ile pozwalają zachowane źródła¹. Musimy bowiem pamiętać, że

¹ Z najnowszej literatury przedmiotu wskażmy dobrze napisaną i opartą na gruntownej kwerendzie źródłowej książkę M. H. Mazurek, *Powstanie i rozwój ukrytych zgromadzeń bł. Honorata Koźmińskiego w latach 1874–1908*, oprac. i przygot. do druku H. I. Szumił, Sandomierz 2009. Zob. też moją recenzję tej książki: „Studia Franciszkańskie” 22(2012), s. 503–505. Ze starszej, ale wciąż aktualnej literatury zob.: E. Jabłońska-Deptuła, *Szkice z dziejów formowania się polskich kongregacji żeńskich oraz ich programu społecznego w XIX wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 12(1964), z. 2 s. 141–194; też, *Zakony i zgromadzenia zakonne w Polsce w XIX i XX w.*, „Znak” 17(1965), s. 1653–1688; też, *Próby rozwoju i adaptacji polskich XIX-wiecznych zgromadzeń żeńskich*, „Znak” 18(1968), s. 549–569; E. Jabłońska-Deptuła, J. Gawrysiakowa, *Z zagadnień religijno-społecznego ruchu kobiet w Królestwie Polskim połowy XIX w.*, „Roczniki Humanistyczne” 18(1970), z. 2 s. 101–139; M. Mazurek, M. Wójcik, *Honorackie zgromadzenia bezhabitowe w latach 1874–1914 w Królestwie Polskim i Cesarstwie Rosyjskim*, w: *Materiały do historii zgromadzeń zakonnych na ziemiach polskich w XIX i początku XX wieku*, red. H. Dylągowa [i in.], Lublin 1976, s. 201–390; G. Bartoszewski, *Honorat Koźmiński jako twórca nowej formy życia zakonnego w Polsce i jej aktualność*, w: *Błogosławiony Honorat Koźmiński. Pokło-*

zgromadzenia te powstały w warunkach carskiego terroru II połowy XIX w., zwłaszcza po powstaniu styczniowym i nie tylko większość z nich miała charakter ukryty², ale też w związku z wymogami konspiracji dokumentacja źródłowa albo celowo nie została wytworzona, albo zniszczona w obawie przed rewizjami policji czy żandarmerii³. Osoba bł. Honorata Koźmińskiego była przedmiotem wielu opracowań biograficznych, a w nich niemożliwością było oddzielenie życia założyciela od zgromadzeń, które założył⁴. Wreszcie poszczególne zgromadzenia, acz nie wszystkie, mają opracowanie swych dziejów⁵.

sie beatyfikacji, red. G. Bartoszewski, R. Prejs, Warszawa 1993, s. 196–213; A. Górecki, *Wspólnotowe życie religijne w Królestwie Polskim. Rola i miejsce kobiet w ukrytych zgromadzeniach bezhabitowych*, „Przegląd Powszechny” 322(2004), s. 419–441.

² Fakt ukrytego życia zakonnego zwykle się łączył z represjami carskimi i kasatami klasztorów po powstaniu styczniowym. Przyznając, iż rzeczywiście warunki zewnętrzne wpłynęły na działalność założycielską bł. Honorata, musimy zastrzec, że Błogosławiony wypracował koncepcję ukrytego życia zakonnego, które miało pozostać ukryte nawet w wypadku zmiany sytuacji zewnętrznej. Por.: D. Wielgat, *Teologiczne podstawy ukrytego życia zakonnego według bł. Honorata Koźmińskiego*, „Roczniki Teologiczne” 40(1993), z. 4 s. 45–60; też, *Błogosławionego Honorata Koźmińskiego teologia ukrytego życia zakonnego*, w: *W kręgu dziejów Kościoła i rodziny franciszkańskiej*, red. R. Prejs, Warszawa 1999, s. 321–334.

³ Bł. Honorat Koźmiński sam stwierdził, że zniszczył część dokumentów w obawie, by nie dostały się w ręce policji. Zob.: M. Werner, *O Honorata Koźmińskiego kapucyn 1829–1916*, współprac. F. Duchniewski, G. Bartoszewski, Poznań – Warszawa 1972, s. 21.

⁴ Pomijamy w tym miejscu opracowania popularne. Dobre studia naukowe: K. Gadacz, *Koźmiński Florentyn Waclaw, imię zakonne Honorat*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 15, Wrocław – Warszawa – Kraków 1970, s. 67–68; M. Mazurek, *Koźmiński Florentyn Waclaw*, w: *Hagiografia polska. Słownik bio-bibliograficzny*, red. R. Gustaw, t. 1, Poznań 1971, s. 863–885; M. Werner, dz. cyt.; F. Stopniak, *Koźmiński Honorat Florentyn Jan Waclaw (1829–1916)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, red. H. E. Wyczawski, t. 2, Warszawa 1982, s. 400–405; J.L. Gadacz, *Słownik polskich kapucynów*, t. 1, Wrocław 1985, s. 611–615. E. Jabłońska-Deptuła, *Trwanie i budowa. Honorat Koźmiński kapucyn*, Warszawa 1986; J. Bartoszewski, *Honorat Koźmiński. Honorat z Białej Podlaskiej*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1206–1209; J. Duchniewski, *Koźmiński Florentyn Waclaw, imię zak. Honorat*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, red. R. Bender, t. 2, Lublin 1994, s. 51–53.

⁵ J. Bar, *Zgromadzenie Sióstr Obliczanek (1888–1958)*, „Prawo Kanoniczne” 10(1967), nr 3–4 s. 79–123; M. Rygielska, *Powstanie i początkowy rozwój Zgromadzenia Sióstr Mniejszych od Niepokalanego Serca Maryi*, w: *Studia Historyczne*, red. M. Żywczyński, Z. Zieliński, t. 2, Lublin 1968, s. 173–250; K. Dębowska, *Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek od Cierpiących w latach 1882–1952*, „Prawo Kanoniczne” 15(1972), nr 1–2 s. 159–229; M. Wójcik, *Zgromadzenie Sióstr Służek NMP Niepokalanej*, t. 1, [Mariówka] 1978, t. 2, Mariówka 2012; J. R. Bar, *Zgromadzenie Córek Serca Maryi (SS. Sercanek) w latach 1885–1958*, „Prawo Kanoniczne” 23(1980), nr 1–2 s. 87–161; L. Bożek, *Działalność wychowawczo-oświatowa i dobroczynna Małych Sióstr Niepokalanego Serca Maryi w Częstochowie w latach 1891–1939*, „Nasza Przeszłość” 74(1990), s. 109–146; też, *Początki Zgromadzenia Małych Sióstr Niepokalanego Serca Maryi w Częstochowie (1891–1939)*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 17–18(1989–1990), s. 151–168; M. H. Mazurek, *Działalność oświatowo-wychowawcza Zgromadzenia Sióstr Posłanniczek Maryi od Najświętszego Serca Jezusa w latach 1874–1908*, „Nasza Przeszłość” 74(1990), s. 35–69; K. Trela, *Zgromadzenie Sióstr Najświętszego Imienia Jezus w latach 1887–1946*, Warszawa 1992; D. Wielgat, *Zgromadzenie Służebnic Matki Dobrego Pasterza w latach 1895–1970*; Lublin 1993; A. Jakubczyk, *Zgromadzenie Sług Jezusa w społeczeństwie polskim w latach 1884–1939*, Warszawa 2001; A. Mirek, *Zgromadzenie Córek Maryi Niepokalanej w latach 1891–1962*, Sandomierz 2002. Pomijamy w tym miejscu opracowania dotyczące sióstr felicja-

W artykule niniejszym chcemy zwrócić uwagę na pewne wybrane przejawy istnienia i działalności niehabitowych zgromadzeń honorackich, w jakiś sposób znamionujących tę formę życia konsekrowanego w Kościele i na ziemiach polskich doby zaborów.

NURT EMANCYPACYJNY

W XIX stuleciu nastąpiła zmiana roli kobiet w społeczeństwie. Nie miejsce tu, by omawiać, a tym bardziej analizować wszystkie przyczyny tego stanu, niemniej na pewne zjawiska musimy zwrócić uwagę. Na zmieniającą się rolę kobiet w społeczeństwie zwrócił uwagę o. Beniamin Szymański, prowincjał polskiej prowincji kapucynów w latach 1836–1856, potem biskup podlaski. Szymański wyszedł naprzeciw tej sytuacji, podejmując kilka inicjatyw, wynikających po części z jego własnych doświadczeń. Jeszcze jako młody zakonnik został przez przełożonych przeznaczony do nauczania religii na pensjach żeńskich. Była to praca, jakiej kapucyni dotąd zasadniczo się nie oddawali, dając prymat głoszeniu misji i rekolekcji parafialnych oraz spowiedaniu. Nie ulega wątpliwości, że przełożeni przeznaczyli o. Beniamina do tej pracy, kierując się swoistym wyrachowaniem: jeśli mu się nie uda, zawsze będzie to można wytłumaczyć niedoświadczeniem młodego zakonnika i brakiem stosownych tradycji w zakonie; jeśli się uda – będzie można zapisać jeden sukces więcej. Szymański zorientował się, jak ważną rzeczą jest dobre uformowanie religijne kobiet, tak, by naturalna pobożność została ukierunkowana nie na płytką dewocję, ale na łączenie aktów religijnych z zaangażowaniem na rzecz bliźnich. Zdawał sobie sprawę, iż od takiej formacji zależy wpływ na rodzinę, wychowanie dzieci, wreszcie zaszczerpienie w społeczeństwie takich cech, jak altruizm, miłosierdzie chrześcijańskie i zdrowa pobożność. Dlatego zostawszy prowincjałem, przeznaczał do duszpasterstwa kobiet tych zakonników, po których spodziewał się, iż zrealizują taką właśnie wizję duszpasterską. Jednym z nich był o. Honorat Koźmiński⁶.

Koźmiński, podobnie jak Szymański, w początkach pracy kapłańskiej zajmował się katechizacją na pensjach żeńskich. Wkrótce został duszpasterzem tercjarstwa żeńskiego, a ponadto przyczynił się do założenia pierwszych żeńskich kół Żywego Różańca. Zgodnie z programem wytyczonym przez prowincjała Szymańskiego nie ograniczał formacji członkiń tych wspólnot jedynie do praktyk dewocyjnych, ale zmierzał do pogłębienia ich wiedzy religijnej, zwłaszcza rzetelnej znajomości katechizmu oraz do zaprawienia w kierunku czynnego apostołatu, w szczególności odwiedzania chorych i samotnych oraz wspomaganie ich w codziennych potrzebach, zorganizowania opieki dla dzieci osieroconych czy osamotnionych wskutek pracy zarobkowej rodziców. Z tercjarstwa żeńskiego ukształtowało się w Warszawie zgromadzenie sióstr felicjanek, które

nek, kapucynek i serafitek, niewątpliwie należących do ruchu honorackiego, ale będących zgromadzeniami habitowymi.

⁶ E. Jabłońska-Deptuła, J. Gawrysiakowa, *Z zagadnień*, s. 112–120.

formalnie zawiązało się w 1857 r., ale procesy prowadzące do jego powstania zaczęły się już wcześniej⁷. Doświadczenia apostołskie tercjarstwa i Żywego Różańca wpłynęły na określenie pól felicjańskiego apostołatu, a więc w pierwszym rzędzie opieki nad sierotami i starcami, a w następnej kolejności religijnego i gospodarczego uświadczenia ludności wiejskiej. Wskutek represji po powstaniu styczniowym zgromadzenie sióstr felicjanek zostało przez władze carskie rozwiązane. Część sióstr udała się do Galicji, część poszukiwała innych sposobów kontynuowania życia zakonnego w warunkach powojennych, część wreszcie zupełnie zrezygnowała z życia zakonnego. Bezpośrednio po powstaniu styczniowym zabrakło jednak w Królestwie Polskim jakiegokolwiek religijnej struktury żeńskiej, która podtrzymałaby apostołat felicjański⁸. Rolę tę, jak się później okazało, przejęły zgromadzenia ukryte, do których prawdopodobnie wstąpiła jakaś część byłych felicjanek⁹.

Bł. Honorat Koźmiński dostrzegał rolę kobiety w zmieniającym się społeczeństwie. Zdaje się, że uświadomił ją sobie w czasie pracy katechety, tym bardziej podczas kierowania tercjarstwem i Żywym Różańcem. Prawdopodobnie miał też naturalną umiejętność wczuwania się w kobiecą psychikę i trafiania w nią z postulatami zarówno ściśle religijnymi, jak i społecznymi wpływającymi z religijnych inspiracji. To w znacznym stopniu ukształtowało jego działalność na polu powołania do życia nowych zgromadzeń zakonnych.

LICZEBNOŚĆ I STRUKTURA

Według obliczeń Marianny Honoraty Mazurek w szczytowym okresie rozwoju, czyli w 1907 r. wszystkie zgromadzenia honorackie liczyły ponad 8500 członków, w tym 1933 członków życia wspólnego i 6539 tzw. zjednoczonych¹⁰. Według myśli bł. Honorata poszczególne zgromadzenia miały składać się z trzech kręgów: 1) członkowie życia wspólnego, którzy zamieszkiwali razem (celem ukrycia występowali na zewnątrz jako prowadzący placówkę opiekuńczo-wychowawczą, szkołę, zakład rzemieślniczy, sklep itp.), a ich zadaniem była troska o formację pozostałych członków zgromadzenia (organizowanie rekolekcji, dni skupienia, dokształcania religijnego i zakonnego), 2) członkowie tzw. zjednoczeni, którzy zamieszkiwali w pojedynkę, względnie przy krewnych, pracowali zawodowo i oddziaływali apostołsko na tę grupę społeczną, dla której to zgromadzenie zostało utworzone (nauczycielki, robotnice fabryczne, wieśniacy), 3) członkowie tzw. stowarzyszeni, którzy nie należeli do zgromadzenia w sensie ścisłym, nie składali ślubów zakonnych, byli natomiast tymi, którzy zapewniaли zgromadzeniu wsparcie materialne, udostępniali lokale niezbędne do prowadzenia działal-

⁷ E. Jabłońska-Deptuła, J. Gawrysiakowa, *Z zagadnień*, s. 120–125.

⁸ B. Dmowska, *Rozwój i stuletnia działalność zgromadzenia sióstr felicjanek w Polsce*, „Sacrum Poloniae Millennium” 8(1962), s. 9–206.

⁹ R. Prejs, *Śługi Paralityków*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, Lublin 2013, kol. 418.

¹⁰ M. H. Mazurek, *Powstanie i rozwój*, s. 176–177.

ności, występowali na zewnątrz jako właściciele placówki opiekuńczo-wychowawczej czy zakładu rzemieślniczego itp. W statystykach zazwyczaj tej kategorii członków nie uwzględniano z uwagi na ich dość luźny związek ze zgromadzeniem. Oczywiście nie we wszystkich zgromadzeniach powstały wspomniane trzy kręgi: zależało to od liczebności danego zgromadzenia, stopnia zorganizowania czy rzeczywistej potrzeby; niekiedy ukształtowanie się tych kręgów było pomyślane jako sprawa przyszłości, co ostatecznie nie nastąpiło, z różnych zresztą powodów.

Co jednak uderza, to fakt, że na wspomnianych 8500 członków, aż ponad 7600, czyli około 89% stanowiły siostry. Mężczyzn w ruchu honorackim było więc mniej niż 1000. Można to oczywiście tłumaczyć tym, że mężczyźni, chcąc realizować ideał poświęcenia się Bogu, mogli to uczynić, wstępując do seminarium duchownego i przyjmując następnie święcenia kapłańskie, wydaje się wszakże, że prawdziwe przyczyny tego stanu rzeczy były inne i bardziej złożone. Zwrócili już na nie uwagę Joachim Roman Bar i Ewa Jabłońska-Deptuła¹¹. Według nich jest to skutek nałożenia się na siebie kilku różnych czynników. W szczególności chodzi o to, że po upadku dwóch kolejnych powstań narodowych, listopadowego i styczniowego, które dzielił niewielki dystans czasowy (33–34 lata), nastąpił w konsekwencji swoisty „niedobór” mężczyzn w społeczeństwie, których część poległa, część została zesłana na Syberię lub w głąb Rosji, część wreszcie wyemigrowała. Był to okres przyspieszonej emancypacji kobiet, wymuszony sytuacją społeczną, nie zaś występującymi w zachodniej Europie hasłami sufrażystek, choć ich echa oczywiście docierały na ziemię polskie. Okres międzypowstaniowy i popowstaniowy charakteryzowały się też zwiększonym zapotrzebowaniem na wieloraką działalność społeczną, zwłaszcza w odniesieniu do ludzi starszych i schorowanych, którzy wskutek powstań znaleźli się w skrajnych warunkach bytowych oraz w odniesieniu do dzieci, pozbawionych bądź domu rodzinnego, bądź rodziców, bądź wreszcie możliwości edukacyjnych. Do jej prowadzenia kobiety były bardziej predestynowane. W Kościele był to czas wysuwania się na pierwsze miejsce nowych instytutów życia konsekrowanego, przede wszystkim żeńskich, ponadto programowo rezygnujących ze ścisłej klauzury na rzecz wielorakiego apostołatu¹². Na ziemiach polskich wszystkich zaborów obserwujemy powstawanie żeńskich zgromadzeń zakonnych nowego typu, przy czym z powodów społeczno-politycznych najwięcej zgromadzeń powstało w Galicji, następnie w zaborze pruskim; w jednym i drugim zaborze mogły powstawać i rozwijać się zgromadzenia habitowe. W Prusach działalność zgromadzeń zostanie zakłócona przez Kulturkampf, będzie to jednak epizod. Inaczej rzecz wyglądała pod zaborem rosyjskim: potrzeby społeczne były nie

¹¹ J.R. Bar, *Ruch religijny kobiet w XIX wieku na ziemiach polskich*, „Collectanea Theologica” 37(1967), z. 3 s. 165–177; E. Jabłońska-Deptuła, *Zakony i zgromadzenia zakonne w Polsce w XIX i XX w.*, „Znak” 17(1965), s. 1653–1688, gdzie dobra analiza przekroju społecznego; też, *Próby rozwoju i adaptacji*, s. 549–569.

¹² Analizę tych powodów zob.: E. Jabłońska-Deptuła, J. Gawrysiakowa, *Z zagadnień*, s. 101–109.

mniej niż w pozostałych zaborach, a może nawet większe¹³, jednakże po 1864 r. życie zakonne zostało ograniczone do kilkunastu klasztorów, tzw. etatowych, bez prawa przyjmowania nowicjuszy¹⁴. Wprawdzie spod restrykcji kasacyjnych wyjęte były siostry szarytki, które mogły przyjmować nowicjuszki, ale jedno zgromadzenie nie było w stanie odpowiedzieć na wszystkie potrzeby społeczne inspirowane motywami religijnymi. Liczebność zgromadzeń honorackich świadczy, że z punktu widzenia realizowania zadań społecznych były to zgromadzenia niezwykle potrzebne, a przewaga sióstr wynikała zarówno z realizacji potrzeb społecznych jak i z postępującej emancypacji, która dawała o sobie znać także w Kościele.

ROLA WSPÓLZAŁOŻYCIELEK

W opracowaniach traktujących zarówno o osobie bł. Honorata Koźmińskiego, jak i o dziejach poszczególnych zgromadzeń niehabitowych nazwiska współzałożycielek poszczególnych zgromadzeń wymieniane są zawsze, a nierzadko dość obszernie są przedstawione ich biografie. W świetle tego łatwo pokusić się o pewną typologię.

Współzałożycielki pierwszego zgromadzenia – Posłanniczek Królowej Serca Jezusowego – Józefa Chudzyńska, Bogusława Arndt i Antonina Szumska, były nauczycielkami. Przesądziło to o szczególnym zadaniu apostołskim zgromadzenia, mianowicie pracy w szkolnictwie, zwłaszcza nauczaniu dziewcząt. Wydaje się, że widać tu doświadczenia bł. Honorata wyniesione z pracy pedagogicznej: jako priorytetowe zadanie widział ukształtowanie religijne kobiet, co miało zaowocować oddziaływaniem na rodzinę. Siostry tego zgromadzenia tak też pojmowały swoją rolę, dążąc do uformowania kobiety przygotowanej do samodzielnego życia oraz do obowiązków pani domu, żony i matki¹⁵. Zadania te miały mieć podbudowę religijną, czego świadectwem opracowany przez Józefę Chudzyńską modlitewnik dla dziewcząt *Przygotowanie do spowiedzi i komunii ś. wielkanocnej czyli Rekolekcje trzydniowe dla młodych osób napisane przez [...] w formie poufnej rozmowy*¹⁶. Podobne założenia znajdujemy w innym modlitewniku pochodzącym z kręgu tegoż zgromadzenia, autorstwa Cecylii Plater-

¹³ E. Jabłońska-Deptuła, J. Gawrysiakowa, *Z zagadnień*, s. 108–112.

¹⁴ Zob. na ten temat moją pracę: *Zakonnicy franciszkańscy Królestwa Polskiego po kasacie 1864 roku. Dzieje – postawy*, Warszawa 2003, passim.

¹⁵ Por.: R. Prejs, *Modlitewniki z kręgu sióstr posłanniczek*, „Roczniki Historii Kościoła” 4(2012), s. 101–111.

¹⁶ [J. Chudzyńska]: *Przygotowanie do spowiedzi i komunii ś. wielkanocnej czyli Rekolekcje trzydniowe dla młodych osób napisane przez [...] w formie poufnej rozmowy*. Przejrz. i popr. przez ks. A. P., Warszawa 1893; toż wyd. 2, Warszawa 1908.

Zyberk, *Życie katolickie. Książka do nabożeństwa i rozmyślenia w dwóch częściach*¹⁷.

Z grona posłanniczek pochodziły współzałożycielki kolejnych zgromadzeń: Kazimiera Gruszczyńska – Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek od Cierpiących¹⁸ i Paula Malecka – Zgromadzenie Córek Najczystsze Serca Maryi¹⁹. Mamy więc znów do czynienia z nauczycielkami. Kolejne współzałożycielki swoją formację zakonną przeszły w innych już istniejących zgromadzeniach niehabitowych. Nie miejsce tu, by wykreślać linie genetyczne poszczególnych zgromadzeń, zauważmy tylko, że kwalifikowaną nauczycielką była Aniela Róża Godecka, współzałożycielka Zgromadzenia Małych Sióstr Niepokalanego Serca Maryi²⁰. Kwalifikacje pedagogiczne i doświadczenie pracy nauczycielskiej znajdujemy także u Marii Witkowskiej – współzałożycielki Zgromadzenia Sióstr Najświętszego Imienia Jezus²¹, Eleonory Motylowskiej – współzałożycielki Zgromadzenia Sług Jezusa²² i Elizy Cejzik – współzałożycielki Zgromadzenia Wynagrodzicielek Najświętszego Oblicza²³. Z prawidłowości tej wyłamują się może tylko współzałożycielki Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej, Rozalia Szumska i Franciszka Zmysłowska, ale było to

¹⁷ [C. Plater-Zyberk]. *Życie katolickie. Książka do nabożeństwa i rozmyślenia w dwóch częściach*, zebrała i ułożyła [...], cz. 1, Warszawa 1891; toż wyd. 2, Warszawa 1913. W dostępnych bibliotekach nie udało się odnaleźć dalszych części tego modlitewnika.

¹⁸ F.J. Duchniewski, *Gruszczyńska Kazimiera*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, red. R. Bender, t. 1, Warszawa 1991, s. 162–163; D. Olszewski, *W służbie cierpiącym. Charyzmat Kazimierzy Gruszczyńskiej (1848–1927)*, Niepokalanów 1991.

¹⁹ B. Konobrodzka, *Matka Paula Malecka. Kalendarium życia (9.07.1852 – 28.09.1927)*, Nowe Miasto nad Pilicą 2002; T. Jakoniuk, *Miłosierdzie na drogach życia M. Pauli Maleckiej współzałożycielki Zgromadzenia Córek Najczystsze Serca Najświętszej Maryi Panny*, w: *Światła miłosierdzia*, red. A. Baran, Lublin 2004, s. 155–164; F.J. Duchniewski, *Malecka Paulina*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 966.

²⁰ F.J. Duchniewski, *Godecka-Kostka Aniela*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 1223; tenże, *Godecka Aniela Justyna, imię zak. Róża*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, red. R. Bender, t. 1, Warszawa 1991, s. 146–147; K.J. Bąk, *Apostolka wieku. Aniela Róża Godecka*, Częstochowa 2001; też, *Duchowość zakonna Anieli Róży Godeckiej (1861–1937)*, Częstochowa 2001.

²¹ J. Rył, *Maria Aniela Franciszka Witkowska (1866–1895) założycielka bezhabitowego Zgromadzenia Sióstr Najświętszego Imienia Jezus*, „*Studia Franciszkańskie*” 2(1986), s. 251–255; K. Treła, *Za wolność Kościoła. Sługa Boża Franciszka Maria Witkowska 1866–1895*, Warszawa 1999. Dla ścisłości trzeba dodać, że Witkowska najprawdopodobniej nie kończyła szkoły pedagogicznej, lecz jedynie pensję żeńską, a doświadczenie nauczycielskie zdobyła raczej drogą praktyczną w Zgromadzeniu Córek Najczystsze Serca Maryi. Nie zmienia to jednak naszych wniosków generalnych, o których dalej.

²² J. Kowalczyk, *Motylowska Eleonora Ludwika, s. Maria Honorata (1856–1932)*, w: *Siostry zakonne w Polsce. Słownik biograficzny*, red. K. Dębowska [i in.], t. 1, Niepokalanów 1994, s. 206–213; też, *Miłosierdzie Boże mocą twórczą świętości życia i posłannictwa matki Eleonory Motylowskiej*, w: *Światła miłosierdzia*, red. A. Baran, Lublin 2004, s. 73–102.

²³ *Apostolka Najświętszego Oblicza Pana Jezusa, Eliza Cejzik*, red. J. R. Bar, Kraków 1986; M. Małyska, *Cejzik Eliza Emilia, s. Teresa od Oblicza Pańskiego (1858–1893)*, w: *Siostry zakonne w Polsce. Słownik biograficzny*, red. K. Dębowska [i in.], t. 1, Niepokalanów 1994, s. 34–36; D. Koman, *Miłosierdzie na drogach życia Elizy Cejzik*, w: *Światła miłosierdzia*, red. A. Baran, Lublin 2004, s. 133–142.

zgrupowanie przeznaczone do pracy w środowisku wiejskim, mające zatem nieco inne zadania²⁴. Nie tłumaczy wszystkiego fakt, że w tamtych czasach szkoła pedagogiczna była jedynym dostępnym dla kobiety rodzajem studiów: chodziło, jak się wydaje, o świadome działanie Błogosławionego, który powoływał na współzałożycielki zgromadzeń osoby odznaczające się pewnym przygotowaniem do samodzielnej pracy zawodowej, wymagającej przy tym działań nieszablonowych oraz pewnego rodzaju twórczości i innowacyjności, gdyż tylko osoby odznaczające się takimi cechami mogły w zadowalający sposób spełnić rolę przełożonych zgromadzeń zakonnego życia ukrytego w ówczesnych warunkach. Ale Błogosławionemu z pewnością chodziło też o to, aby współzałożycielki przeszczepiły siostrom swych zgromadzeń ideał kobiety w dobrym znaczeniu samodzielnej, odpowiedzialnej, gotowej na nowe wyzwania i odznaczającej się zdrową religijnością. W ten sposób siostry, zwłaszcza tzw. wspólne miały przenosić te cechy, a przynajmniej przygotowywać pod nie gruntem w tych środowiskach, do których były posyłane z zadaniami apostołskimi.

* * *

Działania zgromadzeniowotwórcze bł. Honorata Koźmińskiego były – o czym wspominaliśmy na początku – przedmiotem opracowań naukowych. Opracowania te bardziej wszakże koncentrowały się na zakładaniu zgromadzeń, mniej natomiast na ideach, które przyświecały Błogosławionemu i sposobach ich realizacji. Zagadnienie to, tu jedynie zasygnalizowane, wymaga dalszych, pogłębiomych studiów.

BIBLIOGRAFIA

- Apostołka Najświętszego Oblicza Pana Jezusa, Eliza Cejzik*, red. Joachim Roman Bar, Kraków 1986.
- Bar Joachim Roman, *Ruch religijny kobiet w XIX wieku na ziemiach polskich*, „Collectanea Theologica” 37(1967), z. 3 s. 165–177.
- Bar Joachim Roman, *Zgromadzenie Córek Serca Maryi (SS. Sercanek) w latach 1885–1958*, „Prawo Kanoniczne” 23(1980), nr 1–2 s. 87–161.
- Bar Joachim, *Zgromadzenie Sióstr Obliczanek (1888–1958)*, „Prawo Kanoniczne” 10(1967), nr 3–4 s. 79–123.
- Bartoszewski Gabriel, *Honorat Koźmiński jako twórca nowej formy życia zakonnego w Polsce i jej aktualność*, w: *Błogosławiony Honorat Koźmiński. Pokłosie beatyfikacji*, red. Gabriel Bartoszewski, Roland Prejs, Warszawa 1993, s. 196–213.
- Bartoszewski Jan, *Honorat Koźmiński. Honorat z Białej Podlaskiej*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1206–1209.
- Bąk Krystyna Janina, *Apostołka wieku. Aniela Róża Godecka*, Częstochowa 2001.
- Bąk Krystyna Janina, *Duchowość zakonna Anieli Róży Godeckiej (1861–1937)*, Częstochowa 2001.

²⁴ M. Wójcik, *Zgromadzenie Sióstr Służek NMP Niepokalanej pod zarządem przełożonej generalnej Franciszki Zmysłowskiej (1896–1919)*, „Nasza Przeszość” 74(1990), s. 147–179.

- Bożek Lucja, *Działalność wychowawczo-oświatowa i dobroczynna Małych Sióstr Niepokalanego Serca Maryi w Częstochowie w latach 1891–1939*, „Nasza Przeszłość” 74(1990), s. 109–146.
- Bożek Lucja, *Początki Zgromadzenia Małych Sióstr Niepokalanego Serca Maryi w Częstochowie (1891–1939)*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 17–18(1989–1990), s. 151–168.
- [Chudzyńska Józefa], *Przygotowanie do spowiedzi i komunii ś. wielkanocnej czyli Rekolekcje trzydniowe dla młodych osób napisane przez [...] w formie poufnej rozmowy*. Przejrz. i popr. przez ks. A. P., Warszawa 1893; toż wyd. 2, Warszawa 1908.
- Dębowska Krystyna, *Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek od Cierpiących w latach 1882–1952*, „Prawo Kanoniczne” 15(1972), nr 1–2 s. 159–229.
- Dmowska Bronisława, *Rozwój i stuletnia działalność zgromadzenia sióstr felicjanek w Polsce*, „Sacrum Poloniae Millennium” 8(1962), s. 9–206.
- Duchniewski Florian Jerzy, *Godecka Aniela Justyna, imię zak. Róża*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, red. Ryszard Bender, t. 1, Warszawa 1991, s. 146–147.
- Duchniewski Florian Jerzy, *Godecka-Kostka Aniela*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 1223.
- Duchniewski Florian Jerzy, *Gruszczyńska Kazimiera*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, red. Ryszard Bender, t. 1, Warszawa 1991, s. 162–163.
- Duchniewski Florian Jerzy, *Malecka Paulina*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 966.
- Duchniewski Jerzy, *Koźmiński Florentyn Wacław, imię zak. Honorat*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, red. Ryszard Bender, t. 2, Lublin 1994, s. 51–53.
- Gadacz Jan Ludwik, *Słownik polskich kapucynów*, t. 1, Wrocław 1985.
- Gadacz Kornel, *Koźmiński Florentyn Wacław, imię zakonne Honorat*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 15, Wrocław – Warszawa – Kraków 1970, s. 67–68.
- Górecki Artur, *Wspólnotowe życie religijne w Królestwie Polskim. Rola i miejsce kobiet w ukrytych zgromadzeniach bezhabitowych*, „Przegląd Powszechny” 322(2004), s. 419–441.
- Jabłońska-Deptuła Ewa, Gawrysiakowa Janina, *Z zagadnień religijno-społecznego ruchu kobiet w Królestwie Polskim połowy XIX w.*, „Roczniki Humanistyczne” 18(1970), z. 2 s. 101–139.
- Jabłońska-Deptuła Ewa, *Próby rozwoju i adaptacji polskich XIX-wiecznych zgromadzeń żeńskich*, „Znak” 18(1968), s. 549–569.
- Jabłońska-Deptuła Ewa, *Szkice z dziejów formowania się polskich kongregacji żeńskich oraz ich programu społecznego w XIX wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 12(1964), z. 2 s. 141–194.
- Jabłońska-Deptuła Ewa, *Trwanie i budowa. Honorat Koźmiński kapucyn*, Warszawa 1986.
- Jabłońska-Deptuła Ewa, *Zakony i zgromadzenia zakonne w Polsce w XIX i XX w.*, „Znak” 17(1965), s. 1653–1688.
- Jakoniuk Teresa, *Miłosierdzie na drogach życia M. Pauli Maleckiej współzałożycielki Zgromadzenia Córek Najczystszej Serca Najświętszej Maryi Panny*, w: *Światła miłosierdzia*, red. Andrzej Baran, Lublin 2004, s. 155–164.
- Jakubczyk Anna, *Zgromadzenie Sług Jezusa w społeczeństwie polskim w latach 1884–1939*, Warszawa 2001.
- Koman Daria, *Miłosierdzie na drogach życia Elizy Cejzik*, w: *Światła miłosierdzia*, red. Andrzej Baran, Lublin 2004, s. 133–142.
- Konobrodzka Barbara, *Matka Paula Malecka. Kalendarium życia (9.07.1852 – 28.09.1927)*, Nowe Miasto nad Pilicą 2002.
- Kowalczyk Janina, *Miłosierdzie Boże mocą twórczą świętości życia i posłannictwa matki Eleonory Motylowskiej*, w: *Światła miłosierdzia*, red. Andrzej Baran, Lublin 2004, s. 73–102.
- Kowalczyk Janina, *Motylowska Eleonora Ludwika, s. Maria Honorata (1856–1932)*, w: *Siostry zakonne w Polsce. Słownik biograficzny*, red. Krystyna Dębowska [i in.], t. 1, Niepokalanów 1994 s. 206–213.

- Małyska Marta, *Cejzik Eliza Emilia, s. Teresa od Oblicza Pańskiego (1858–1893)*, w: *Siostry zakonne w Polsce. Słownik biograficzny*, red. Krystyna Dębowska [i in.], t. 1, Niepokalanów 1994, s. 34–36.
- Mazurek Maria, *Koźmiński Florentyn Wacław*, w: *Hagiografia polska. Słownik bio-bibliograficzny*, red. Romuald Gustaw, t. 1, Poznań 1971, s. 863–885.
- Mazurek Maria, Wójcik Maria, *Honorackie zgromadzenia bezhabitowe w latach 1874–1914 w Królestwie Polskim i Cesarstwie Rosyjskim*, w: *Materiały do historii zgromadzeń zakonnych na ziemiach polskich w XIX i początku XX wieku*, red. Hanna Dylągowa [i in.], Lublin 1976, s. 201–390.
- Mazurek Marianna Honorata, *Działalność oświatowo-wychowawcza Zgromadzenia Sióstr Posłanniczek Maryi od Najświętszego Serca Jezusa w latach 1874–1908*, „*Nasza Przeszłość*” 74(1990), s. 35–69.
- Mazurek Marianna Honorata, *Powstanie i rozwój ukrytych zgromadzeń bł. Honoraty Koźmińskiej w latach 1874–1908*, oprac. i przygot. do druku Halina Irena Szumił, Sandomierz 2009.
- Mirek Agata, *Zgromadzenie Córek Maryi Niepokalanej w latach 1891–1962*, Sandomierz 2002.
- Olszewski Daniel, *W służbie cierpiącym. Charyzmat Kazimierzy Gruszczyńskiej (1848–1927)*, Niepokalanów 1991.
- [Plater-Zyberk Cecylia]. *Życie katolickie. Książka do nabożeństwa i rozmyślenia w dwóch częściach*, zebrala i ułożyła [...], cz. 1, Warszawa 1891; toż wyd. 2, Warszawa 1913.
- Prejs Roland, *Modlitewniki z kręgu sióstr posłanniczek*, „*Roczniki Historii Kościoła*” 4(2012), s. 101–111.
- Prejs Roland, *Śługi Paralityków*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, Lublin 2013, kol. 418.
- Prejs Roland, *Zakonnicy franciszkańscy Królestwa Polskiego po kasacie 1864 roku. Dzieje – postawy*, Warszawa 2003.
- Rygielska Maria, *Powstanie i początkowy rozwój Zgromadzenia Sióstr Mniejszych od Niepokalanego Serca Maryi*, w: *Studia Historyczne*, red. Mieczysław Żywczyński, Zygmunt Zieliński, t. 2, Lublin 1968, s. 173–250.
- Rył Jadwiga, *Maria Aniela Franciszka Witkowska (1866–1895) założycielka bezhabitowego Zgromadzenia Sióstr Najświętszego Imienia Jezus*, „*Studia Franciszkańskie*” 2(1986), s. 251–255.
- Stopniak Franciszek, *Koźmiński Honorat Florentyn Jan Wacław (1829–1916)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, red. Hieronim Eugeniusz Wyczawski, t. 2, Warszawa 1982, s. 400–405.
- Trela Krystyna, *Za wolność Kościoła. Sługa Boża Franciszka Maria Witkowska 1866–1895*, Warszawa 1999.
- Trela Krystyna, *Zgromadzenie Sióstr Najświętszego Imienia Jezus w latach 1887–1946*, Warszawa 1992.
- Werner Maria, *O. Honorat Koźmiński kapucyn 1829–1916*, współprac. Florian Duchniewski, Gabriel Bartoszewski, Poznań – Warszawa 1972.
- Wielgat Danuta, *Błogosławionego Honoraty Koźmińskiego teologia ukrytego życia zakonnego*, w: *W kręgu dziejów Kościoła i rodziny franciszkańskiej*, red. Roland Prejs, Warszawa 1999, s. 321–334.
- Wielgat Danuta, *Teologiczne podstawy ukrytego życia zakonnego według bł. Honoraty Koźmińskiego*, „*Roczniki Teologiczne*” 40(1993), z. 4 s. 45–60.
- Wielgat Danuta, *Zgromadzenie Służebnic Matki Dobrego Pasterza w latach 1895–1970*, Lublin 1993.
- Wójcik Maria, *Zgromadzenie Sióstr Służek NMP Niepokalanej pod zarządem przełożonej generalnej Franciszki Zmysłowskiej (1896–1919)*, „*Nasza Przeszłość*” 74(1990), s. 147–179.
- Wójcik Maria, *Zgromadzenie Sióstr Służek NMP Niepokalanej*, t. 1, [Mariówka] 1978, t. 2, Mariówka 2012.

CATHOLIC FEMINISM? A FEW WORDS ABOUT WOMEN'S LAY APOSTOLATE

Abstract. The article discusses some aspects of origin and activity of lay apostolate orders in the Kingdom of Poland in the second half of the 19th century. The order was established by blessed Honoratus Koźmiński, a Capuchin monk. Koźmiński's order was overwhelmingly dominated by women, who comprised 7,600 members out of 8,500 in total (ca. 89%). Thus, the order included fewer than 1,000 men. This was caused, among other things, by the fact that the role of women in the contemporary society and the Church became more prominent. The co-founders of the congregations were usually educated women, mainly teachers, ready for independent professional careers and able to cope with new challenges. Through the accomplishment of religious and social tasks, they were meant to shape a new type of woman: independent; religiously, professionally, and socially responsible; inspired to achieve tasks through robust piety.

Keywords: Honoratus Koźmiński, lay apostolate orders

Translated by Hubert Kowalewski